

УДК 340

DOI.ORG/10.32703/2663-6352/2024-1-15-112-119

ORCID ID: 0009-0007-4045-2545

Філатова Євгенія Василівна

Аспірантка кафедри адміністративного
і кримінального права юридичного факультету
Дніпровський Національний Університет
імені Олеся Гончара
Дніпро, Україна

ВПЛИВ ПРЕЗУМПЦІЇ ЗГОДИ АБО НЕЗГОДИ НА РОЗВИТОК ТРАНСПЛАНТОЛОГІЇ. ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД КРАЇН ПІВДЕННОЇ ТА ПІВНІЧНОЇ АМЕРИКИ

Анотація. У статті розглянуто різні системи презумпції (згоди або незгоди) на посмертне донорство у країнах Південної та Північної Америки, а саме: їхній вплив на розвиток трансплантології всередині країни. Для дослідження цієї статті було проаналізовано 12 країн, з яких у 5 країнах закріплено правову процедуру згоди (Чилі, Аргентина, Колумбія, Еквадор, Коста-Рика) та у 7 країнах процедура незгоди (Бразилія, США, Перу, Мексика, Канада, Панама, Болівія) на посмертне донорство. У дослідженні розрахований відсоток людей, які чекали на кінець 2022 року пересадку органів від кількості населення за кожною країною. Відповідно до результатів аналізу було створено 2 порівняльні діаграми, які графічно відображають числові дані даного дослідження. Стаття становить важливий внесок для покращення функціонування правової системи сфери трансплантології в Україні. А саме, проаналізувавши досвід успіхів та невдач держав, які застосовують різні підходи для вирішення проблем недостатчі органів для трансплантації пацієнтам, на цьому підґрунті можна зробити висновок, що для вирішення цієї проблеми необхідно вжити комплексних заходів, що включають у себе збільшення обізнаності населення про важливість донорства органів, покращення системи організації та координації донорської діяльності, а також державне фінансування медичної сфери. Тільки за умови спільних зусиль можна досягти значного поліпшення ситуації з донорством органів та зменшення кількості пацієнтів, які чекають на трансплантацію. У результаті проведеного аналізу стану донорської бази для трансплантації органів було виявлено, що нестача донорських органів є серйозною проблемою, яка перешкоджає ефективному функціонуванню програм трансплантації та погіршує стан здоров'я пацієнтів, які потребують пересадки органів. Недостатність доступних органів призводить до значного збільшення часу очікування на трансплантацію, а також до збільшення ризику смертності серед пацієнтів у черзі на пересадку.

Ключові слова: право, донор, реципієнт, закон, медицина, трансплантація, механізм державного управління, охорона здоров'я, публічне управління.

Annotation. The article examines various presumed consent (opt-in or opt-out) systems for posthumous organ donation in countries of South and North America, specifically their impact on the development of transplantation within each country. Twelve countries were analyzed, of which in 5 countries the legal procedure for consent (Chile, Argentina, Colombia, Ecuador, Costa Rica) is established, and in 7 countries the procedure for dissent (Brazil, USA, Peru, Mexico, Canada, Panama, Bolivia) regarding posthumous donation. The study calculated the percentage of individuals awaiting organ transplantation by the end of 2022 relative to the population of each country. Based on the analysis results, two comparative diagrams were, which graphically represent the numerical data of this study. The article constitutes an important contribution to improving the functioning of the legal system in the field of transplantation in Ukraine. Specifically, by analyzing the successes

and failures of states applying different approaches to solving the problem of organ shortage for transplant patients, it can be concluded that addressing this issue requires comprehensive measures, including increasing public awareness of the importance of organ donation, improving the organization and coordination of donor activity, and state funding for the medical sphere. Only through joint efforts can significant improvement be achieved in the organ donation situation and a reduction in the number of patients awaiting transplantation. As a result of the analysis of the donor base status for organ transplantation, it was found that the shortage of donor organs is a serious problem hindering the effective functioning of transplantation programs and worsening the health status of patients in need of organ transplantation. The inadequacy of available organs leads to a significant increase in waiting time for transplantation and an increased risk of mortality among patients in the transplant queue.

Keywords: law, donor, recipient, legislation, medicine, transplantation, mechanism of state governance, healthcare, public administration.

Постановка проблеми. Оскільки, як у більшості країнах Світу, так й в Україні є проблеми щодо нестачі анатомічних матеріалів людини для трансплантації, постає актуальне питання, як вирішити цю проблему. Трансплантація органів є єдиним методом лікування кінцевої стадії органної недостатності. Це дає можливість врятувати життя в ситуаціях, коли немає інших еквівалентних варіантів лікування. Тема є актуальною, оскільки дослідження висвітлює проблему нестачі донорських органів для трансплантації у зв'язку із розширенням можливостей медичної науки та підвищенням попиту на трансплантацію органів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз дослідження в цій області вказує на те, що презумпція згоди або незгоди грає ключову роль у формуванні правового та етичного контексту трансплантології. Наукова спільнота висвітлює проблеми нестачі органів та супутні питання механізму державного управління у правовому регулюванні трансплантації органів. Серед авторів потрібно виділити роботи Мусієнко А.В., Стрілка В.Є., Міщук І.В., Майкут Х.В., Новицька М.М., Аніщенко М.А., Форманчук А.М.

Мета статті полягає у вивченні підходів різних країн Південної та Північної Америки, які дають можливість проаналізувати чинники впливу (правова процедура презумпції згоди або незгоди на посмертне донорство, а також популяризація донорства серед населення), котрі позначаються на розвиток трансплантології всередині кожної країни та на яких зосереджується дана стаття.

Виклад основного матеріалу. Кожна проаналізована країна має наступні дані: правова процедура згоди або незгоди на посмертне донорство; кількість пересаджених органів у 2022 році; кількість людей, які очікували трансплантацію у 2022 році та їх відсоток відповідно до населення.

Бразилія. Презумпція незгоди. Однією з головних перешкод для збільшення активності трансплантації в Бразилії є низький рівень донорства органів, зокрема через неприйнятно високий рівень відмови сімей, який наближається до 40 %. Донорство органів померлого в Бразилії вимагає згоди родини донора. У вересні 2023 року було створено Програму фінансового приросту національної системи трансплантації з метою стимулювання збільшення потужностей трансплантології та задоволення потреб населення, поєднуючи обсяг діяльності з якістю допомоги. Ідея полягає в тому, щоб поінформувати людей про важливість донорства органів і тканин [1]. У 2022 по всій країні було пересаджено 7679 органів (7200 посмертні органи та 479 органів було взято від живих донорів) [2]. Найбільш трансплантованим органом є нирка. Населення на 01.06.2022 оцінюється у 215313498 мешканців [3]. На середину 2022 в черзі на трансплантацію органів перебувало 35587 осіб [4] (0,017 %).

Відмова членів родини померлого донора дати дозвіл на процедуру є основною причиною великої черги на трансплантацію. З метою вивчення факторів, які перешкоджають

і навіть перешкоджають донорству органів у Бразилії, дослідники провели огляд літератури, вказавши на відмову сім'ї, як основну перешкоду донорству органів.

США. Презумпція незгоди. Відповідно до вибірки населення США, 90 % дорослих підтримують донорство органів, але лише 60 % насправді є донорами. Зареєструватися в реєстрі донорів можуть усі охочі старше або молодші 18 років (в кожному штаті по-різному). Для донорства органів немає вікових обмежень. Також, можна пожертвувати та отримати органи в США, навіть якщо людина не проживає в країні або не є громадянином США. Лікарі дають органи людям на основі медичних потреб, а не громадянства [5]. У 2022 році було пересаджено 43661 органів, серед яких: 37200 від посмертного донора й 6461 від живого [2]. На 2022 рік у національному списку очікування трансплантації перебувало понад 100000 особи [6]. Чисельність людей 338289857 на 01.06.2022 [3] (0,030 %).

США розробив план реконструкції національної системи трансплантації органів, яка страждає від проблем, включаючи тривалий час очікування пересадки органу. Для модернізації національної системи трансплантації, було подвоєно суму фінансування на 2024 рік. План уряду також передбачає створення незалежної ради директорів, а також створення онлайн-інформаційної панелі, яка надасть громадськості більше інформації, зокрема про вилучення органів, результати в списку очікування та демографічні дані реципієнтів. Ці кроки створять прозорість і підзвітність у системі.

Серії реформ у США, дасть можливість вдосконалити систему трансплантації органів, включаючи створення нових інструментів, які допоможуть пацієнтам краще орієнтуватися в процесі донорства та трансплантації.

Чилі. Презумпція згоди. Відповідно до закону, який регулює систему донорства органів і тканин, вважає донором кожную особу, починаючи з 18 років. Головний крок, який слід зробити, це повідомити про це право вашій родині, щоб у момент смерті вони знали про цю волю. Таким чином, у разі смерті близької людини, яка висловила рішення про донорство за життя, члени сім'ї повинні гарантувати виконання цього бажання. Всього за 2022 рік було пересаджено 561 орган (465 посмертні органи та 96 органів було взято від живих донорів) [2]. Число людей у списку очікуванні 2041 [7]. Кількість населення в Чилі на 01.06.2022 оцінюється в 19603733 [3] (0,010 %).

Держава планує розпочати національну інформаційну кампанію щодо донорства та трансплантації органів і тканин, оскільки багато людей відмовляються бути посмертними донорами, зазначивши це у реєстрі не донорів.

Перу. Презумпція незгоди (з 2024 року презумпція згоди). 6400 осіб у Перу перебувають у списку очікування на трансплантацію органів [8]. За 2022 рік було пересаджено 183 органи (129 посмертні органи та 54 органи було взято від живих донорів) [2]. У 2023 році через велику нестачу донорських органів, законодавець прийняв новий закон, який встановлює, що всі громадяни є донорами органів після смерті, які вони документально не підтвердили свою незгоду. Впровадження закону заплановане на 29.02.2024. Чисельність людей в Перу оцінюється в 34049589 на 01.06.2022 [3] (0,018 %).

Багато людей не хочуть пожертвувати органи через побоювання, які є необґрунтованими й не дозволяють врятувати життя. Країна продовжує навчати населення про важливість порятунку життів за допомогою донорства.

Аргентина. Презумпція згоди. В Аргентині донором вважається будь-яка особа віком від 18 років, яка висловила свою волю або не залишила прямого запису про своє протиріччя. У 2022 році було пересаджено 2056 органів, з яких від живого донора 318 та від померлого 1738 [2]. Із загальної кількості проведених трансплантацій 52 були з аргентинськими донорами та 130 з донорами з інших країн. В черзі на кінець 2022 року перебувало 6914 особи, яким для порятунку життя потрібна трансплантація [9]. Чисельність населення 45510318 на 01.06.2022 [3] (0,015 %).

Не всі громадяни висловлюють свою готовність стати донорами, це питання залишається складним, оскільки циркулюють міфи, які зумовлені виключно браком інформації.

Колумбія. Презумпція згоди. Усі колумбійці є обов'язковими донорами, якщо вони не стверджують інше за життя. У 2022 році було здійснено 1210 трансплантації (901 органів від трупних донорів і 309 органів живих донорів) [2]. За типом трансплантації найбільш затребуваним органом у Колумбії продовжує залишатися нирка. Станом на 31.12.2022 в черзі 3106 колумбійців у списку очікування на орган [10]. Чисельність населення на 01.06.2022 становить 51874024 [3] (0,006 %).

Стосовно міфів, які найбільше поширюються навколо донорства в країні, це торгівля органами, тому населення реєструють заяви, щодо проти посмертного донорства. Відповідно до цього, для популяризації донорства та розвінчання всіх міфів, був знятий документальний серіал з реальною інформацією про трансплантацію та донорство органів. Серіал вийшов у 2023 році, який спрямований на підвищення обізнаності глядачів про важливість донорства органів через голоси донорів, реципієнтів та тих, хто є частиною списку очікування. Це є гарною популяризацією посмертного донорства та розвінчання міфів на центральних каналах телебачення, яка охоплює велику аудиторію глядачів.

Мексика. Презумпція незгоди. Донори органів повинні прийняти рішення та письмово надати дозвіл на пожертвування, тому дуже важливо, щоб особа, яка бажає бути добровільним донором висловлює рішення пожертвувати органи або тканини членам родини. За 2022 рік було пересаджено 3006 органів з яких 998 від посмертного донора та 2008 від живого [2]. На кінець 2022 року чекали на трансплантацію 15749 пацієнтів [11]. Кількість населення на 01.06.2022 оцінюється в 127504126 [3] (0,012 %).

Значна кількість родин (близько 50 %) відмовляється пожертвувати органи померлого родича. Таким чином, можна зазначити, що в країні низька популяризація донорства. Це є однією з причин великої черги на трансплантацію в країні.

Еквадор. Презумпція згоди. Відповідно до закону, усі громадяни Еквадору є донорами органів, якщо вони не висловили бажання не бути донорами під час отримання або відновлення посвідчення особи. Згідно із законом, батьки або представники не мають права давати згоду на донорство неповнолітніх дітей своїх органів або тканин. В Еквадорі проводять трансплантацію нирок, серця, печінки, рогівки та кісткового мозку. Всього у 2022 році було пересаджено 192 органи (190 від померлого донора та 2 від живого) [2]. У списку очікування органу близько 890 людей [12]. Кількість населення на 01.06.2022 оцінюється в 18001000 [3] (0,005 %).

Медичні працівники країни, зазначають, що неналежне фінансування медичних закладів, впливає на чергу очікування трансплантації. Щодо тих, хто не є донором, то 24 % дорослого населення висловили бажання не бути донором органів. Популяризація посмертного донорства відіграє вагомий роль у даній сфері, але наразі в країні значна кількість людей відмовилася від презумпції згоди.

Канада. Презумпція незгоди. У Канаді більшість провінцій і територій створили онлайн-реєстри, де жителі можуть вказати свій намір пожертвувати свої органи після смерті. Інші провінції та території, вимагають реєстрації за допомогою форми, яка надсилається адміністратору відповідного плану медичного страхування [13]. Всього у 2022 році було пересаджено 2959 органів (2383 від померлого донора та 376 від живого) [2]. Станом на 31.12.2022 в Канаді чекають на трансплантацію 3777 осіб [1414]. Кількість населення на 01.06.2022 оцінюється в 38454327 [3] (0,010 %).

Кількість канадців, які потребують трансплантації, продовжує зростати швидше, ніж кількість доступних органів. У дебатах щодо стратегій збільшення кількості померлих донорів органів концепції презумпційної згоди приділяється більша увага. Багато діячів з Канади стверджують, що серед канадців може зростати підхід до донорства органів на основі презумпційної згоди, і що ймовірну згоду, можливо, потрібно буде запровадити принаймні в

одній провінції чи території. Таким чином, можна виміряти її вплив на частоту донорства органів, не змінюючи інші змінні, які впливають на швидкість черги.

Панама. Презумпція незгоди. Основні загальні вимоги до померлого донора це діагностика смерті мозку, висловлення бажання бути донором при житті своїм родичам або в нотаріально посвідченому документі, згода членів сім'ї. У Панамі можна пожертвувати такі органи, як: нирки, серце та печінку [15]. Очікують на трансплантацію органів у 2022 році 180 пацієнтів [16]. Всього у 2022 році було пересаджено 46 органів (29 від померлого донора та 17 від живого) [2]. Кількість населення на 01.06.2022 оцінюється в 4408581 [3] (0,004 %).

Пацієнти в Панамі кажуть, що в країні важко отримати доступ до трансплантації органів, і вони проводять у списках очікування від 5 до 7 років. Так, наприклад, на момент смерті донора 50 % родичів відмовляються від трансплантації, це негативно впливає на чергу очікування органу.

Коста-Рика. Презумпція згоди. Посмертним донором може бути людина, яка висловила це бажання, або яка ніколи не висловлювала прямого заперечення, і в цьому випадку це вирішується найближчими родичами. Всього у 2022 році було пересаджено 96 органів (65 від померлого донора та 31 від живого) [2]. Близько 1475 людей очікували у 2022 році на трансплантацію [17]. Кількість населення на 01.06.2022 оцінюється в 5180829 [3] (0,028 %).

Країна прагне підвищити обізнаність і заохотити більше людей висловити свою готовність пожертвувати органи та тканини, щоб збільшити кількість трупних донорів і врятувати більше життів. В країні є онлайн-реєстрація, де люди можуть висловити свою зацікавленість стати донором. Також, однією з проблем великих черг на трансплантацію – відсутність хірургічного обладнання.

Потрібні зміни в динаміці лікарень, щоб покращити процеси донорства, прагнути до програм, які гарантують якість і сприяють внутрішньому та зовнішньому аудиту в лікарнях і різноманітних залучених медичних службах, з метою постійного вдосконалення та усунення перешкод, які заважають досягти гарних показників. Необхідно зупинитися на цьому шляху та провести критичний аналіз, щоб покращити результати та реорганізувати те, що необхідно для досягнення міжнародних стандартів.

Болівія. Презумпція незгоди. Чинні норми встановлюють, що вирішальне слово при вилученні органу мають родичі померлого, навіть якщо людина виявила бажання бути донором за життя [18]. В черзі на очікування операції 749 людини. Всього було пересаджено 51 орган (від живого) [2]. Кількість населення на 01.06.2022 оцінюється в 12224110 [3] (0,006 %).

На меті країни підвищити обізнаність про трупне донорство. Також, держава закликає населення реєструватися на посмертне донорство, заповнивши віртуальну реєстраційну форму на сайті охорони здоров'я. Попри зусилля сторони, яка бере участь у процесі трансплантації, існують соціальні та культурні прогалини, які все ще ускладнюють добровільне донорство.

Отже, для дослідження цієї статті було проаналізовано 12 країн, з яких у 5 країнах закріплено правовою процедурою згоди (Чилі, Аргентина, Колумбія, Еквадор, Коста-Рика) та у 7 країнах процедура незгоди (Бразилія, США, Перу, Мексика, Канада, Панама, Болівія) на посмертне донорство. У дослідженні розрахований відсоток людей, які чекають на пересадку органів від кількості населення за кожною країною. Відповідно до результатів аналізу було створено 2 порівняльні діаграми, які графічно відображають числові дані дослідження. Жовтим кольором позначені країни у яких діє презумпція згоди та синім кольором ті країни, в котрих презумпція незгоди.

Відповідно до Мал. 1 «Відсоток пацієнтів, які знаходяться в листі очікування трансплантації на кінець 2022 року у країнах Південної та Північної Америки», можна зазначити, що законодавче середовище презумпційної згоди відіграє велику роль у стимулюванні донорства органів. Але, в багатьох країнах, у яких закріплена презумпційна згода, прислуховуються до рішення, яке виражають члени сім'ї. На сьогодні, однією з

головних проблем для збільшення рівня донорства органів є вето родичів, часто незалежно від рішення донора. Якщо донорство не обговорювалося з померлим або не було записане в розширеній директиві, члени сім'ї можуть зробити вибір на основі власної думки або затримати процес, зробивши донорство неможливим. Отже, сім'я відіграє ключову роль у визначенні остаточного рішення про донорство, і відмова сім'ї може перешкодити донорству органів. Систематичний огляд виявив, що відмінності між країнами в донорстві пов'язані не тільки з наявністю законодавства про передбачувану згоду, поглядами родичів, а через брак знань серед громадськості щодо посмертного донорства. Також, фінансування сфери трансплантології в деяких країнах Америки приділяється мало уваги. Враховуючи те, що галузь в усіх досліджених країнах продовжує активний розвиток, її фінансова стабільність – один із пріоритетів держав. Водночас завдяки додатковій фінансовій допомозі від держави, галузь трансплантації анатомічних матеріалів зможе зберегти темпи росту та наблизиться до покриття потреби в наданні відповідних послуг.

Трансплантація є одним із найбільших досягнень сучасної медицини, яке може врятувати життя людини та значно покращити якість життя порівняно з тим, що було раніше. Однак процес донорства великою мірою залежить від членів сімей померлого, які мають змогу зробити рятівне пожертвування. Таким чином, популяризація донорства потрібне бути на національному рівні, щоб було суспільне усвідомлення, що трансплантація рятує життя, яка має перспективи розвиватися в кожній країні.

Мал. 1. Відсоток пацієнтів, які знаходяться в листі очікування трансплантації на кінець 2022 року у країнах Південної та Північної Америки.

Відповідно до Мал. 2 «Кількість пересаджених органів за 2022 рік у країнах Південної та Північної Америки» можна зазначити, що країни у яких діє презумпційна згода, сім'я відіграє ключову роль у визначенні остаточного рішення про донорство, і відмова сім'ї може перешкодити донорству органів. Також, впливає на кількість трансплантацій популяризація посмертного донорства та фінансування держави цієї сфери.

Мал. 2. Кількість пересаджених органів за 2022 рік у країнах Південної та Північної Америки.

Висновки. Результати досліджені показують, що, на чергу очікування трансплантації впливає в основному 3 фактори:

1. популяризація культури донорства;
2. правова процедура не згоди посмертного донорства;
3. фінансування сфери трансплантології.

Велику роль відіграє популяризація культури донорства, яке є пріоритетним завданням кожної країни, що робить вагомий внесок у досягнення важливої мети – зменшити час очікування пересадки органу реципієнту. Вирішення етичних і моральних питань, а також ясність інформації, яку потрібно передати членам родини, мають великий вплив на рішення донорства органів. У більшості проаналізованих країн, в яких діє презумпція згоди вирішальне слово при вилученні органів мають родичі померлого. Однак, на момент смерті донора понад 20 % родичів відмовляються від трансплантації, відповідно це негативно впливає на чергу очікування органу для трансплантації реципієнту.

Так, наприклад, за Справою «Elberte проти Латвії» (№ 61243/08 від 05.12.2008) виклав свою думку Суддя Wojtyczek, а саме зазначивши, що виступати родичам проти трансплантації органів померлого не є їхнім автономним правом, яке могло б здійснюватися. Це право є похідним від права померлої людини вільно приймати рішення про трансплантацію своїх органів. Родич, який залишився живим, виступає депозитарієм прав померлого. Таким чином, родичі можуть погодитися або заперечити щодо трансплантації органів померлого лише в тому випадку, якщо вони висловлюють бажання померлого. Утримування інакше перетворило б тіло померлої людини на об'єкт свавільних рішень родичів. Згодна думка Судді Wojtyczek, викладено у Справі «Petrova проти Латвії» (№ 4605/05, від 24.06.2014), в якій зазначено, що право родича виражати саме побажання померлого щодо трансплантації, яке належить до сфери сімейного життя у значенні статті 8 Конвенції.

Тобто, з етичних міркувань, у країнах, в яких діє презумпція згоди на посмертне донорство, родичі повинні висловлювати бажання (не бути посмертним донором) саме померлого, а не своє бажання з цього приводу. Але, наразі, в більшості випадків, рідні померлого висловлюють своє бажання, не надавши згоду на збір органів для трансплантації.

Суспільна обізнаність про донорство органів зростає з кожним днем, і, отже, більше пацієнтів мають шанс на лікування. Трансплантологія є одним із найпередовіших напрямів медицини, який дає можливість відновити здоров'я та жити повноцінним життям тим, хто інакше не мав би жодного шансу. Крім того, здатність точніше підбирати донорські органи реципієнтам покращується з кожним роком завдяки розвитку різних процесів і технологій. Однак, попри ці технологічні досягнення, ключем до успіху трансплантації є бажання ділитися найціннішим – шанс подарувати комусь життя. Популяризація трансплантації органів і донорства серед громадян є довготривалим процесом, який, відповідно до досвіду інших країн, може тривати десятиріччя. Проведення інформаційно-просвітницької роботи із залученням громадських об'єднань, засобів масової інформації, а також суб'єктів взаємодії, які здійснюють заходи популяризації трансплантації

анатомічних матеріалів людини, з використанням сучасних каналів комунікації, для підвищення рівня усвідомлення проблеми нестачі донорських органів, для застосування трансплантації як спеціального методу лікування, рівня поінформованості населення, може позитивно впливати на рішення про донорство органів, усвідомлюючи його важливість для людей, для яких це може бути єдиною надією і новим стартом у житті.

Фінансування сприяє новим відкриттям та інноваціям у дослідженнях, виконанні трансплантацій за допомогою сучасного обладнання, будівництво нових закладів охорони здоров'я, все це сприяє покращенню здоров'я та продовженню життя людей із небезпечними для життя та хронічними захворюваннями. В більшості досліджених країнах, є брак фінансування медичної сфери. Це впливає на збільшення часу очікування трансплантації, відповідно негативно відбивається на здоров'я пацієнта. Зазначимо, що відповідно до соціальних гарантій будь-якої країни, кожна людина має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ministério da Saúde. Ministério da Saúde aumenta em 106 % autorização para novos serviços de transplante em todo o Brasil. URL: <http://surl.li/rgseg> (дата звернення: 17.04.2024)
2. IRODaT. International registry in organ donation and transplantation. URL: <https://www.irodat.org/> (дата звернення: 17.04.2024)
3. Wikipedia. List of countries by population (United Nations). URL: <http://surl.li/svsom> (дата звернення: 17.04.2024)
4. Poder 360. Brasil tem quase 60.000 pacientes aguardando transplantes. URL: <http://surl.li/svtar> (дата звернення: 17.04.2024)
5. HRSA. Organ Donation FAQ. URL: <http://surl.li/svtkh> (дата звернення: 17.04.2024)
6. Donate live America. Organ, Eye and Tissue Donation Statistics. URL: <http://surl.li/svtps> (дата звернення: 17.04.2024)
7. Instituto de Salud Pública de Chile. Trasplantes y Lista Espera por mes - Diciembre 2022. URL: <http://surl.li/synpk> (дата звернення: 18.04.2024)
8. Gob.pe. Más de 6000 peruanos están a la espera de un trasplante de órgano URL: <http://surl.li/synwe> (дата звернення: 18.04.2024)
9. Santa fe. Santa Fe fue la segunda provincia en ablaciones de órganos en 2022. URL: <http://surl.li/sypqu> (дата звернення: 18.04.2024)
10. La cardio. Más de 3.000 colombianos esperan en lista por un trasplante de órgano. URL: <http://surl.li/sypfm> (дата звернення: 18.04.2024)
11. Gobiernode Mexico. Centro nacional de trasplantes. URL: <http://surl.li/syops> (дата звернення: 19.04.2024)
12. Primicias. Una sola persona podría salvar muchas vidas, si se lo permiten. URL: <http://surl.li/syqjo> (дата звернення: 19.04.2024)
13. Bibliothèque du Parlement. Consentement pour le don d'organes au Canada. URL: <http://surl.li/szpxi> (дата звернення: 19.04.2024)
14. Gouvernement du Canada. Le gouvernement du Canada souligne les progrès importants réalisés en matière de dons et de greffes d'organe. URL: <http://surl.li/sytae> (дата звернення: 19.04.2024)
15. Hospital del niño dr. Jose Renan Esquivel. En el Día Nacional del Trasplante aprende más sobre este acto generoso. URL: <http://surl.li/tibcd> (дата звернення: 21.04.2024)
16. Republica de Panama. Donación de órganos, una historia de vida. URL: <http://surl.li/thasu> (дата звернення: 21.04.2024)
17. La nasyon. URL: <http://surl.li/tidoc> (дата звернення: 21.04.2024)
18. Opinion. Dos pasos para convertirse en un donante voluntario de órganos. URL: <http://surl.li/tijow> (дата звернення: 22.04.2024)